

Elias Nicolai munkássága

Manapság szokássá vált Elias Nicolai (Éliás, Miklós fia) szobrászi tevékenységét a XVII. századi erdélyi kései reneszánsz keretében és ennek kifejezéseként tárgyalni. Nem vitatjuk e felfogás lényeges módosítások nélküli érvényességét annak ellenére, hogy a művész stílusában már a barokk egyes formaelemei is jelentkeznek. Az „erdélyi kései reneszánsz” fogalom tisztázásakor mindenesetre rá kell mutatni nagy általánosságban, hogy a XVII. század továbbviszi a humanizmus korának művelődési hagyományait, a társadalomban azonban 1640—1650 körül ezen a tájon is olyan új életérzés jelei mutatkoznak, amelyek a reneszánszból és a humanizmusból az újabb korba vezetnek át. A művészet szűkebb területén ugyanakkor figyelembe kell venni a manierizmust mint a barokk felé vezető út egyik közbeeső, stílus-átértékelő szakaszát.

Mindezek a meggondolások helyénvalónak tűnnek, ha szem előtt tartjuk azt a tényt, hogy Elias Nicolai a kőfaragó művészet mestereként központi helyet foglalt el Erdélyben az alkotó tevékenységéből ma áttekinthető negyed évszázad során, 1635 és 1660 között. Ebben az időszakban körülrajongott szobrász volt, akinek rendelői között — ez ma már egyre világosabbá válik — ott voltak a délerdélyi nemesek, a szász városok patrícusai, a lutheránus püspökök, a református egyház, a havasalföldi fejedelmi udvar, s valószínűleg I. Rákóczi György fejedelem Székesfehérvárról.

Egyelőre még tisztázatlan kérdés, hogy Elias Nicolai honnan kapott művészi ösztönzést szobrászi tevékenységéhez. Mert nyilvánvalóan nem nagyszebeni származású volt. Amióta L. Sievert utalt az 1636-ból származó szebeni hagyatéki jegyzőkönyv egyik bejegyzésére, mely szerint Nicolai a szepességi Mühlenbachból származó polgári nővel „tartott fenn barátságot”, bizonyítottan látszik, hogy erről, a Magas-Tátra lábánál elterülő német lakosságú vidékről származik. Ezek szerint a művészeknek, tudósoknak és kézműveseknek ahhoz a hosszú sorához tartozik, amely a XVII. században a Szepességről és a szomszédos vidékekről elvándorolva jelentékeny módon növelte erdélyi városaink, különösen pedig Nagyszeben szellemi és gazdasági erejét, mint például Elias Ladiver tanító, Gabriel Reilich muzsikus, Sebastian Hann aranyműves, Johann Zabanius teológus és sokan mások. Arra sincs bizonyos adat, hogy Elias Nicolai mikor telepedett le Szebenben. Mivel művészi munkájában mind a figurális, mind pedig a heraldikus polgári síremlék elsőrangú helyet foglal el, a Szepességben azonban ilyeneket alig találunk, feltételezhető, hogy Nicolai talán már segédként Szebenben vert tanyát, ahol a vándorlása közben tapasztaltak és tanultak a síremlék-plasztika gazdag szebeni hagyományaival összefonódva az egész művére jellemző, sajátos stílust eredményeztek.

Feltételezzük, hogy Elias Nicolai a XVII. század 30-as éveinek elején nyitotta meg Erzsébet utcai műhelyét, 1635—36-ban ugyanis már olyan elismert mester, hogy a nagy tiszteletnek örvendő almakereki Apafi család megbízza, készítsen a javakorában elhunyt családfő számára az akkori erdélyi viszonyok között szokot-

Lukas Leo
sírkövének
részlete
(1641)

lan pompájú síremléket. Az Apafi-díszkoporsón kívül Nicolai összes eddig ismert művei az 1640—1658 közötti időszakból származnak. A továbbiakban azonban rámutatunk majd arra, hogy a mester már a 30-as évek második felében is sikeres szobrásztevékenységet folytatott.

A forrásanyag tüzetesebb vizsgálata lehetővé tette, hogy lényegesen kibővítsük az Elias Nicolai élettörténetére vonatkozó eddig ismert, szegényes adatokat. Kiderült, hogy Nicolai 1635 körül vagy még korábban kötötte meg első házasságát. A kutatások során eddig teljes ismeretlenségben maradt első felesége, Agnetha, 1639-ben meghalt, és a fiatal özvegyemberre két gyermeket hagyott, Annát és Eliást. Ebből a szobrász születésének évére is következtetni lehet, s aligha tévedünk, ha ezt az évet az 1605—1610 közötti időszakra tesszük. 1639-ban Nicolainak már lakóháza volt az Erzsébet utcában, amelyben bebizonyíthatóan 1660-ig lakott. Az ötvenes években ugyanebben az utcában vásárolja meg második házáat.

Másodízben a Berethalomból származó Katharina Fleischerrel köt házasságot. Ebből a házasságból egy lány, Katharina született, akit 1644. június 24-én kereszteltek meg a Szeben városi evangélikus templomban. A második feleség valószínűleg 1644-ben vagy 1645 elején halt meg, mert az örökség felosztására 1645 júniusában kerül sor. 1649. június 13-án harmadszor köt házasságot, ezúttal Andreas Hegyeschnek (aki krónikaíróként is nevet szerzett magának), a nagy tiszteletben álló brassói városatyának és tanácsosnak a lányával, Annával. A következő évben, 1650-ben a harmadik felesége is meghalt — bizonyára gyermekágyi lázban, mint a XIX. századig annyi fiatal anya —, s Nicolai 1655. február 7-én újabb házasságot köt Margarethe Ehrmann-nal, egy pap özvegyével. A negyedik feleség is rövid életű volt. Az 1660. június 21-én sorra kerülő örökség-felosztás egyúttal az Elias Nicolairól szóló eddig ismert, utolsó híradás. El kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy a művész annak a nagy pestisjárványnak az áldozata lett, amely 1660-ban II. Rákóczi György seregeinek elvonulása után Szebenben kitört, s a lakosságnak csaknem a harmadát áldozatul követelte. Ha még arra is felhívjuk a figyelmet, hogy Nicolai 1648-ban — nem 1638-ban, ahogyan rendszerint említik — a szebeni kőművescéh tagjaként szerepel, s első házasságából született leánya, Anna, 1654. szeptember 27-én férjhez

ment Mathias Schuster szabóhoz, akkor megemlítettük a Nicolai személyére vonatkozó és rendelkezésünkre álló összes adatokat.

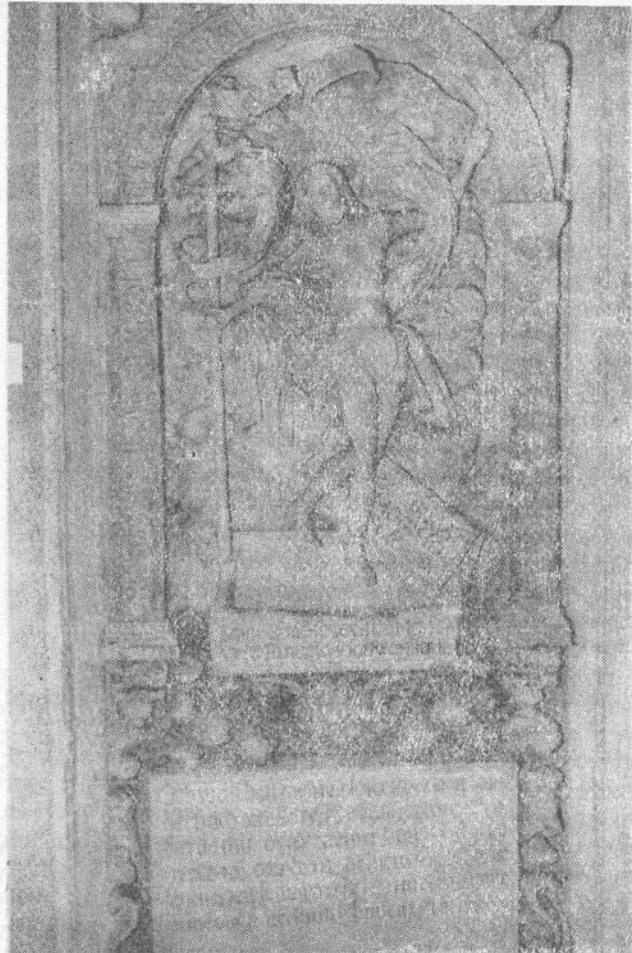
Elias Nicolai eddig ismert legrégebbi munkája, egyben főműve, az 1635-ben elhunyt délerdélyi főnemes, Apafi György díszkoporsója, amelyet ma a budapesti Nemzeti Múzeumban őriznek. Ezt a síremléket valószínűleg csak 1638—1639 körül fejezte be, az Apafi család ugyanis 1639. május 16-án még jelentős összeggel, 160 forinttal tartozott neki, amint az Nicolai első feleségének halála után a közös vagyon jegyzékéből kiderül. Az ösztönzést ennek, az erdélyi városok polgári viszonyai között teljesen szokatlan síremléknek az elkészítéséhez Nicolai a XVII. században Felső-Magyarországon virágzó síremlék-művészettől kaphatta, itt ugyanis a rendelők csaknem kivétel nélkül a vezető társadalmi osztályhoz, a főnemességhez tartoztak (M. Aggházy: *Grabdenkmäler des Hochadels in Oberungarn aus dem 17. Jh. und ihre Stilquellen*. Lásd *Acta historiae artium*, 5. kötet, Budapest, 1958).

Az idézett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Nicolai 1639-ben további három síremléken dolgozott műhelyében, s ezek értékét 45 forintban állapították meg. Az 1638-ban elhunyt szebeni törvényszéki bíró, Georg Werder sírkövéeért esedékes 25 forint tartozásról is szó esik ebben az összefüggésben. Ez a sírkő ma már nincs meg, de Samuel Möckesch még látta és leírta, amikor 1839-ben a szebeni evangélikus templom első monográfiáját elkészítette, ezért Elias Nicolai munkái közé kell sorolnunk. Az 1639-es jegyzőkönyvben említett három sírkő egyike feltehetőleg az 1637-ben polgármesterként elhunyt Johannes Reussner számára készült. Ez a sírkő a szebeni evangélikus templom „ferulának“ nevezett részén áll, további hatvanöt sírlappal együtt, s Pavel Chihai bukaresti műtörténész nemrég stilsztikai okokból Nicolai munkájának nyilvánította (*Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 8. kötet. Bukarest, 1965. 65). Az 1639-es jegyzőkönyvben megemlített munkákhoz tartozhat a már 1612-ben elhunyt szebeni városi tanácsos, Dominikus Rosenauer számára 1636-ban készített sírkő, amely stílusát tekintve Lukas Leo és Michael Schwartz síremlékével, valamint egy befejezetlen sírkővel azonos csoportba sorolható. Ezek közül — a Nicolai második feleségének 1645-ben bekövetkezett halála után készült hagyatéki jegyzőkönyv tanúsága szerint — kétségkívül a mester művének bizonyult az 1641-ben elhunyt törvényszéki bíró és aranyműves, Lukas Leo vagy Löw részére készült sírlap.

Nicolai 1640 táján készítette el Georg Heltner segesvári szabó sírjára azt a gazdagon díszített sírlapot, amely felső részének architektonikus keretét tekintve a sírkövek említett csoportjához tartozik. Az eddigi sírkövek közül a művész csupán a Heltnerét látta el kézjegyével.

A negyvenes évek közepéig Elias Nicolai egyetlen más műve sem ismeretes. Alkotótevékenységének ezt a hézagját talán ki lehetne tölteni, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy időközben az erdélyi fejedelmi udvarban, Gyulafehérvárt dolgozott. Erre utal az a tény is, hogy az említett 1645-ös jegyzőkönyv szerint I. Rákóczi György kőfaragómestere, Benedikt Muak (vagy Münk) Nicolainak 90 forinttal tartozott. Feltételezhetjük, hogy Nicolai ezt az összeget a fejedelmi udvar építkezéseire készített faragásokért kapta.

Az 1645 és 1652 közötti nyolc esztendőből származik a ma ismert és névvel ellátott Nicolai-művek legnagyobb része: az 1645-ös festett fa-epitáfium Michael Agnethler szász gróf számára a „ferulában“, a kolozsvári református templom szószékének felső része 1646-ból, Georg Theilesius (meghalt 1646-ban) és Christian Barth (meghalt 1652-ben) evangélikus püspökök sírkő-portréja a berethalmi vártemplom sírboltjában (az utóbbi még a püspök életében készült), Valentin Frank (meghalt 1648-ban) szász gróf sírkő-portréja a „ferulában“, ajtó- és ablakkeretek, címerkövek

*Befejezetlen
sírkő
(név és keltezés
nélkül)*

és sírlapok a keresdi gróf Bethlen család számára 1649 táján, a Hirscher—Weiss szász patrícius-családok címerköve (ma a Brukenthal-múzeumban látható) és a szebeni Grosser Ring 16. szám alatti ház portálja 1652-ből, valamint az 1651-ben elhunyt szebeni polgármester, Tobias Sifft címerrel ellátott sírköve.

Ezek közé tartozik Michael Agnethler sírköve, amelyet eddig nem tulajdonítottak egyértelműen Nicolainak. Közeli rokonságban van Johannes Reussner sírlapjával, erre utal a címert mindkét esetben körülvevő akantusz levélkoszorú lendülete, a kiegészítő gyümölcs-csoportok azonos elhelyezése, a felirat körüli keretrajz hasonló kiképzése és az azonos szárnyas angyalfejek. E részletek közül néhány azon a sírkövön is megtalálható, amelyet Chihaiia szerint Nicolai készített Petrus Rihelius, az 1656-ban elhunyt szebeni pap számára, s amelyen Noé bárkája jellegzetes motívumként látható.

Ezekhez a művekhez hozzá kell adnunk a kőkoporsóknak és síremlékeknek azt a csoportját, amelyet Elias Nicolai a havaselvi fejedelmi udvar számára készített. Eredetüket a már említett Pavel Chihaiia tisztázta. Kutatásai eredményeként kiderült, hogy Nicolai Matei Basarab rendelkezésére 1653-ban készítette el a fejedelem fogadott fia, Mateiaș udvarnagy és Elina fejedelemasszony részére ezt a két kőkoporsót, amely az egykori tîrgoviștei udvari kápolnában található. Matei Basarabnak 1654 áprilisában bekövetkezett halála után Nicolai megbízást kap ennek utódától,

Constantin Șerban vajdától az elhunyt fejedelem sírkövének elkészítésére, amelyet csak 1658-ban fejez be. A nagy havasalföldi vajda földi maradványai fölött állították fel az olténiai Arnota hegyi kolostorban. Ezek szerint helyes az a feltevés, hogy a szobrász hosszabb ideig tartózkodott Havaselvén, de nem fogadható el az, hogy itt letelepedett volna, ahogyan Chihaiia állítja. Nicolai állandó lakhelye mindig Nagyszebenben volt. E mellett szól az a tény, hogy 1655-ben itt nősült meg újra, valamint az a körülmény is, hogy Szebenben két olyan további sírkő található, amelyet neki tulajdonítanak. Ezek egyike, az 1655-ben elhunyt Michael Schwartz városatya számára készített sírkő a Feltámadó ábrázolásának polikróm jellegével, a megszokott architektonikus keretben. új motívumot jelent művészetében. Ez a motívum a szebeni városi templom „ferulájában“ őrzött másik sírkövén is jelentkezik, bizonyos mértékben rejtélyes módon, ugyanis a sírlapnak tervezett kövön nem szerepel név. Azt hihetnők, hogy Elias Nicolai ezt a sírkövet a maga számára készítette és a műhelyében őrizte. A név hiánya végül is azzal magyarázható, hogy Nicolai váratlanul a pestis áldozata lett, a családnak pedig a kitört járvány által okozott ijedtség és zűrzavar állapotában nem volt lehetősége arra, hogy elkészíttesse a feliratot, és ezért így helyeztette sírjára. Ez a kő 1853-ig valóban sírhely fölött állt. Viktor Roth véleményével ellentétben a feltámadás jelenetével díszített két sírkövet Nicolai jelentős teljesítményének tartjuk, mivel mindkettő azt bizonyítja, hogy alkotóereje még töretlen volt, s új motívumokkal is kísérletezett.

Várható, hogy az Elias Nicolai munkásságával kapcsolatos kutatások nagymértékben bővítik majd műveinek jegyzékét. Eddig ismert munkáinak világos és határozott szerkezete, mondanivalójának művészi kiegyensúlyozottsága, valamint annak a szuverén jellegnek a következtében, ahogyan a rendelkezésére álló ábrázolóeszközöket — bár egyenként megismételve — egyéni módon kezeli, a XVII. század közepének kiemelkedő erdélyi szobrászat és kőfaragóját látjuk Nicolaiban. A Kárpátoktól délre húzódó területeken is érezhető hatása, az erdélyi művészi alkotómunka területén létrejött ama kölcsönös kapcsolatokra utal, amelyek a hazai aranyművesek tevékenységében oly nyilvánvaló módon kimutathatók.

Gustav Gündisch

Román—magyar művészkapcsolatok a XIX. század derekán

A román—magyar kulturális kapcsolatokra az a kétirányú áramlás jellemző, amely a hasonló helyzetben élők esetében törvényszerűen jelentkezik. Az étellel járó, állandó érintkezés szellemi téren is a fizika jelenségeihez hasonlatos megnyilvánulásokra vezet. Nyelv, szokások, ismeretek, művészi teljesítmények sokszor láthatatlanul, a hajszálcsovesség törvénye szerint szívódnak fel a társnépek szellemi életében, hogy ott új táptalajra leljenek és a nemzeti sajátosság jellemzői szerint tovább fejlődjenek.

A kétirányú művelődésáramlás különösen a múlt század harmadik évtizedétől kezdve nyilvánul meg kítapinthatóan a magyarok és románok életében. Megélenkül a ritmus, elmélyül a tartalom, kialakulnak az igények és újfajta érintkezési felületek keletkeznek a két nép szellemi életében. A román fiatalság — természetesen a vagyonos osztály új nemzedéke — igyekszik jobban megismerkedni a nyugati kultúrával. Sok diák megy külföldre tanulni, s az idegen országokból a tudományok, művészetek szeretetét hozza haza magával. Az átalakulás bámulatosan gyors lefolyású. A fiatalok szívóvak az idősebb korosztályok ellenállásával szemben. Ioan Ghica jellemzően írja azokról az időkről: „Sokat küzdöttünk mi, akkori fiatalok,

Szathmáry Papp Károly: A Radu Vodă kolostor

hogy az előítéleteket és rossz szokásokat megváltoztassuk... és sok modern gondolatot ültettünk el a lelkekbe.“ Az elültetett gondolatok közt tekintélyes helyet foglalt el a szép szeretete és az új időknek megfelelő értelmezése. Ez pedig mindenekelőtt a művészetek pártolását és felvirágoztatását hozta magával. A kor fiataljai megelégtették azt a művészetet, amely addig csaknem kizárólag a vallás és az egyház szolgálatában állott. Ezért fogadták szívesen azokat a nyugat felől érkező művészeket, akik a fejlettebb, több emberi vonást tartalmazó művészi törekvéseket hozták magukkal.

*

Különösen megbecsülték mindkét fejedelemségben a festőket, akikről a közízlés átalakítását várták. A gazdasági fellendülés következtében rohamosan gazdagodó családok körében — mai szóval élve — valóságos hiánycikk volt abban az időben a család legkedvesebb tagjairól festett művészi *portré*. Ennek az igénynek a kielégítése azokra a festőkre várt, akik vagy átutaztak, vagy végképp letelepedtek a dunai fejedelemségekben.

Igy érkezett Brassóból először Craiovába Wallenstein Károly festő is (román forrásokban sokszor: *Valstein*), aki a horvátországi Goszpicban született, és Pesten, Bécsben, Brassóban tanult, 1830-ban Craiovából Bukarestbe költözött, és a Sf. Sava gimnázium rajztanára lett. Mint festőművészt nem lehet az élvonalba sorolni. Képei túlságosan hagyományosak, művészi eszközei szerények. Főképp arcképeket és történelmi tárgyú kompozíciókat festett. Annál jelentősebb szerepet töltött be a művészi oktatásban. Kitűnő pedagógus: értett hozzá, hogy kell a tehetségből művészt formálni. Egyik nagy érdeme, hogy Theodor Aman elindítója volt.

Vele egy időben tűnik fel Schoeft József (román forrásokban *Schöft* vagy *Şeft*), aki egyik tanítványa, Vasile Mateescu könyvének tanúsága szerint német hangzású neve ellenére magyar volt. Több évig élt Bukarestben. A Radu Vodă kolostor egyik nyirkos cellájában lakik és festegyet. Főképpen arcképfestő. A bukaresti Művészeti Múzeumban több képe látható, és a iaşi-i képtárban is két kitűnő festménye maradt fenn. Az egyik Sturdza fejedelmet ábrázolja életnagyságban, drapériákkal díszített oszlopok között állva, a másik szintén életnagyságban Veniamin Costache metropolitát. A meleg színekkel festett képek kitűnő rajztehetségről tanúskodnak. Schoeft József Romániában gyűjtött pénzből hosszabb tanulmányutat tett Olaszországban és Franciaországban. Amint a *Curierul Românesc* 1836. május 8-i száma jelenti, utazása alatt készült festményeit Bukarestben, a Sf. Sava intézetben állította ki. Később, amint a két megmaradt festménye is mutatja, Iaşi-ba költözött. Innen indult el Odesszába, majd onnan hosszú keleti útra, melyek során a mai Pakisztánig is eljutott.

A magyar festők közül az első, kirobbanó sikert Barabás Miklós aratta Bukarestben. 1831 novemberében érkezik a román fővárosba, és mintegy húsz hónapon át, 1833 júliusáig tartózkodik ott. Az aránylag rövid idő alatt a székely festőművész olyan népszerűsége tesz szert, amilyenre eddig még nem volt példa. George Oprescu egyetemi tanár, az ismert művészettörténész elismeréssel írja róla: „Első ízben találjuk szemben magunkat egy tagadhatatlan tehetséggel, aki a maga elé kítűzött problémák magasságába tud emelkedni... Abban az időszakban, amelyet közöttünk töltött, elképesztő tevékenységet fejtett ki“ (*Pictura românească in sec. al XIX-lea*. București, 1937). Ennek az állításnak a legfényesebb bizonyítéka, hogy Barabás Miklós 120 festményét hagyta bukaresti tartózkodása emlékéül az akkori, gazdag családoknál. Olajfestmények, akvarellek, ceruza-, kréta-, toll- és szénrajzok bizonyítják e gazdag művészi kollektív terjedelmes skáláját, melyen Barabás már akkor, huszonegy-huszonkét éves korában biztos kézzel uralkodott. Munkatempóját saját feljegyzéseiből, melyeket rendkívül pontosan és aprólékosan vezetett, könnyen ki lehet számítani. Eszerint egy-egy festményének elkészítésére — magán- és kiterjedt társadalmi életét is beszámítva — alig öt nap jut, holott az általa készített és később emlékirataiban nyilvánosságra hozott jegyzék szerint kisebb képeken kívül több életnagyságú festménye és nagyobb kompozíciója is született ez idő alatt.

Barabás mégsem volt mesterember, alkotásain nem érződik a széria-íz. Igazi művész volt, aki a mennyiség mellett, amit termelt, életet lehelt minden alkotásába. Felszabadítja magát az Európában akkor divatban levő olcsó és szinpadias hatások alól, és nemcsak arra törekszik, hogy amit lát, szolgai hűséggel adja vissza, hanem művészetén átszűri s úgy veti papírra, ahogy ő látja. Az emberi alakok és az egyszerű, mindennapi élet tolmácsolásából iskolát teremt az utána jövő román festőnemzedék számára. Nagy változatossággal festett portréival — amint Oprescu idézett könyvében megállapítja — a gazdag román családokban felkelti a művészi alkotás iránti igényességet, fejleszti az ízlést, és ugyanakkor utat mutat az elkövetkezendő román festőknek nemcsak az ember művészi ábrázolására, hanem — román témájú festményeivel — a helyesen értelmezett nemzeti festészetre is.

Kladek Antal már a Barabás kitanapolt utakon indult el Bukarestbe. A Torontál megyei Elemér községben született 1794-ben. Apja gazdag kovácmester, aki nem sajnálja fiától a taníttatás költségeit. Rajztehetsége korán megnyilvánult, s ezért Milánóba ment, ahol olasz mesterektől tanult. 1826-ban tér vissza Magyarországra, és Pesten telepszik le. Az akkori divat szerint acélba metszett portrékat rajzol ismert társadalmi személyiségekről, színészekről, énekesnőkről. A *Honművész* hasábjain két érdekes rajza maradt meg: egyik Kántornérol, a híres tragikáról, másik pedig Déryné Széppataki Rózáról. Legmaradandóbb alkotása abból az időszakból Kazinczy Ferenc portréja, amely emelkedettségével és a rajta előmlő művészi áhitattal beszédesen vall alkotója tehetségéről.

Kladek mindenekelőtt arcképfestő. Mégis sokoldalú munkásságot fejtett ki, és a román festészetet a portrékon kívül elefántsontra festett miniatűrökkel, szentképekkel, templomi falfestésekkel gazdagítja. 1848-ban tanítványaiul fogadja a Nicolae és Ghiță Grigorescu testvérpárt. A Zamfira-kolostor freskói és képei tanuskodnak hármójuk közös munkájáról, amelyben a kényesebb részt, a szentek alakjának megfestését Kladek vállalta magára. Ghiță Grigorescu éveig maradt öregedő mesterének irányítása alatt. Később tanítómestere volt Elliescunak, a fiatalon elhunyt, jónevű craiovai festőnek is, aki egyebek közt Matei Millót örököltette meg több szerepében, és erdélyi körútjára is elkísérte a rajongott színészt.

Valószínűleg Kladek Antal biztatásának is szerepe volt abban, hogy Szathmáry Papp Károly több ízben ellátogatott Bukarestbe, s azután 1840-ben ott véglegesen le is telepedett. Ők ketten már régebben ismerték egymást, és együttműködtek Pesten is. Érthető tehát, ha Kladek felhívta barátja figyelmét arra, hogy a rohamosan fejlődő Bukarestben milyen kedvező a helyzet a festők számára. Életrajzírói eme gyakorlati magyarázat helyett Szathmáry Papp Károlynak Marițica Văcărescu bojárány, később Gheorghe Bibescu fejedelem felesége iránti szerelmében keresik az okot. Van még egy harmadik körülmény is, amely hozzájárult nyugtalan, helyét nem lelő természetének kialakulásához, s ez édesapjának, Szathmáry Papp Dánielnek a tragédiája. Apja az erdélyi református főkonvizstórium pénztárának felügyelője volt, és élete utolsó éveiben az itálnak adta magát. Ezzel magyarázható, hogy tisztességtelenül bánt a rábízott pénzzel, és amikor ballépése kiderült, öngyilkosságot követett el. A kor előítéletei szerint ez a tragédia súlyos árnyékot vetett az apa ártatlan fiára is, aki emiatt se Kolozsváron, se polgári pályán, amire indult, nem vitte volna sokra. Valószínű azonban, hogy mind a három körülmény, a családi

tragédia, a szerelem és a kedvező konjunktúra együttesen indította Szathmáry Papp Károlyt arra, hogy Bukarestben telepedjék le.

Szármozása körül hosszú ideig vita folyt. Dani János azonban 1957-ben a Tudományos Kiadó gondozásában megjelent *Adatok Szathmáry Papp Károly gyermekkoráról és diákéveiről* című dolgozatában minden kétséget kizáróan leszögezte, hogy a Herepei János kutatásai szerint összeállított családja alapján Szathmáry Papp Károly református családból született Kolozsváron 1812. január 11-én, s egyik öse erdélyi püspök volt. Bukaresti kortársainak feljegyzéseiből pedig tudjuk, hogy mindvégig ápolta kapcsolatait ottani magyar honfitársaival, s egyike volt annak a 11 magyarnak, akik az osztrák megszállás alatt álló román fővárosban, amikor a megszálló hatalom ügynökei minden magyar megmozdulást árgusszemmel figyeltek és megtoroltak, megalapították a Magyar Olvasó Egyletet. Mindezek mellett Szathmáry Papp Károlyt tehetsége és új otthona iránti lojalitása magas társadalmi rangra emelte. 1840-től 1888-ban bekövetkezett haláláig minden fejedelemnek udvari festője és belső bizalmi embere volt. Alexandru Ion Cuza fejedelem kétszer is magával vitte Konstantinápolyba, amikor a szultánhoz kihallgatásra kellett mennie. Ilyen alkalmakkor természetesen se rajzolni, se festeni, se később fényképezni nem volt szabad. Szathmáry Papp Károly mégis kijátszotta a törökök éberségét: lerajzolta a kihallgatás egyik jelenetét Abdul Aziz szultánnal és híres miniszterével, Fuad pasával együtt. A vázlatot kalapjába rejtette, úgy csempészte ki a szultán palotájából. Ennek a mesterfogásának köszönhető, hogy a később kidolgozott festmény egyedüli az egész világon, amely eredetiben ilyen jelenetet örökített meg.

Szathmáry Papp Károly alkotásait a feltétlen művészi szabadság jellemzi, amely szinte olthatatlan kíváncsisággal párosul minden iránt, ami új, de egyúttal mindig a jóízű és mértéktartás csapásain halad. Könnyedén és gyorsan készülő alkotásai modernség tekintetében messze előtte jártak a korabeli román festészetnek. Oprescu például újabb könyvében (*Szathmáry*, București, 1954) egyebek közt rámutat arra is, hogy „Szathmáry előtt az akvarellt nagyon ritkán művelték a román festészetben... El kell ismernünk, nehezen találhatnánk másvalakit az egész román művészetben, aki nála tökéletesebb iránymutató lenne ebben a műfajban“. Ugyanakkor mégis az a véleménye, hogy „Szathmáryval a polgári társadalom és kritika igazságtalanul bánt, mert nem érdekelte őket művésze, mely nagymértékben tükrözi a román nemzeti sajátosságokat... Neve hosszú ideig feledésbe ment, vagy úgy emlékeztek meg róla, mint »fényképező«-ről“. Ennek egyik oka kétségkívül abban keresendő, hogy az 1850-es években művészi fényképészeti szalont nyitott. Végül Oprescu megállapítja azt is: „Ma azonban a Román Népköztársaság igazságot szolgáltatott Szathmárynak, akit a realista román festőművészet legelső és egyik legkiválóbb képviselőjének tekintenek.“

Az 1848-as havasalföldi forradalomban tűnt fel Rosenthal Dávid. Pesti kereskedőcsalád gyermeke, aki Pest után Bécsben tanul festeni, s itt ismerkedik meg Ioan D. Negulici román festővel. Annak hívására megy Bukarestbe, s annyira megszereti új otthonát, hogy pár év múlva már románként vállalja magát, s felveszi a Constantin keresztnevet. Tevékenyen részt vesz a forradalomban, majd annak összeomlása után, a török öröket leitatva, ő szabadítja ki és szökteti nyugatra a forrongó Magyarországon keresztül a forradalom vezetőit, Nicolae Bălcescut, Rosettit, a Golescu-fivéreket, Bolintineanut, Bolliacot. Ő maga Svájcba megy, és ott festésből él. 1851 nyarán C. A. Rosetti ismételt sürgetésére elvállalja a román forradalmi komité megbízását, hogy Erdélybe menjen, és a román lakosság körében Habsburg-ellenes lázadást szítson. Az osztrákok azonban Budapesten letartóztatják, kínvallatásnak vetik alá, s börtönében meghal. A bukaresti Művészeti Múzeum őrzi *Románia* című, igen kifejező festményét, amely pompás nemzeti viseletbe öltözött, széparcú nőt ábrázol.

Román részről mozdítja elő az együttműködést Ioan D. Negulici festőművész. A forradalomban Prahova megye „cirmuitor“-a, azaz megyefőnöke, aki a bukaresti megmozdulás leverése után se hagyja abba forradalmi tevékenységét. Később Brassóba menekül, s itt festi legszebb akvarelljét *Kékruhás asszony* címen. Az osztrákok őt is elfogják, és kiadják a törököknek. Fiatalon Konstantinápolyban hal meg 1851-ben internálótáborban.

*

Ami a szobrászatot illeti, kevés a feljegyezni való ebből a korszakból. Színházi téren mindkét oldalról sokkal termékenyebb kapcsolatok alakulnak ki. Az Erdélyben utazó magyar vándortársulatok a vegyeslakosságú városokban már 1830-

Hollósy Kornélia
Erkel Ferenc
Hunyadi László
című operájának
női főszerepében

ban román ének- és táncszámokat iktattak be műsorukba. Sőt Pály Elek Brassóban szereplő színtársulatával más nyelvekből fordított, és eredeti román színdarabokat adott elő, 1840. június 2-án pedig ő ragasztotta ki az első cirillbetűs, román szövegű színlapot, amelyben az *Aldina sau Brashovul în alte parte lumii* című színdarab előadását jelentette be (Orbán László: *Adalékok a brassói színjátszás történetéhez*. Kolozsvár, 1939).

Pály Elek érdekes alakja volt a magyar színjátszásnak. A dunántúli Pápán született 1796-ban, Csornán premontrei pap lett, s azután Bécsben a Karinthiai Kapu melletti operában mint tenorista kezdte színészi pályafutását. 1822-ben Nagy Lázár hívására feleségével, Ecsedy Rozáliával együtt a kolozsvári színházhoz szerződött, és 1835–36-ban ő a színház igazgatója. Később vándortársulattal bejárja Erdélyt, és Brassóba jut el. Közben megtanulja a román nyelvet, és társulata tagjait is ráveszi, hogy jól-rosszul ők is elsajátítsák. Brassóban több román nyelvű előadást tart, majd 1840 októberében társulatával Bukarestbe megy, és ott egy hónapon át román, magyar és német nyelvű előadásokkal szerepel. Pály színtársulata volt az első, amelynek ajakáról magyar szó hangzott el a bukaresti színpadon.

A társulat műsorán a kedvelt, korabeli operák, történelmi drámák és Ion Eliade Rădulescu színdarabjai szerepeltek. A román közönség szívesen fogadta a magyar színészek bemutatkozását, akik legelső este *A siklósi lányok* című magyar történelmi darabot adták elő Ion Barac fordításában. A *Cantor de Avis* 1840. október 9-i száma hosszú cikkben számol be az előadásról, és a legmelegebb hangon méltatja. Pályék játéktílusá magán viseli a német színjátszás örökségét: a modoros, álpátoszos beszédet, a merev, nehézkes taglejtéseket és mozgást. Maga Pály Elek, habár szép színpadi alak volt, magas termetű, vállas, barna, göndörhajú, nagyszerű tenorhanggal, flegmatikusan, minden tűz nélkül játszott. Déryné naplójában így jellemezte: „hidegebb volt, mint a jégcsap“.

Pály Bukarestben barátságot kötött Ion Eliade Rădulescuval. Ennek a barátságának a folyományaként magával hozta Erdélybe Eliade *Serbare cimpenească* című darabját, s ezt Brassóban, valamint más erdélyi városokban román nyelven, majd magyar fordításban is bemutatta. Pály Elek nemcsak lelkiismeretes színész, kiváló tenorista, hanem fordító is volt: 22 operát és színművet ültetett át magyar nyelvre.

Kolozsváron halt meg 1846. március 4-én. Színészársai nevében Havy Mihály monddta felette a gyászbeszédet.

A magyar—román művészkapcsolatok sikeres úttörőjének tekinthetjük Hollósy Kornélia operaénekesnőt, aki 1845 decemberében mutatkozott be a bukaresti közönségnek. Mindössze 18 éves múlt még akkor, de már a torinói opera tagja, s onnan szerződött el három hónapra Henrietta Karl asszony, a híres énekesnő a bukaresti olasz operatársulathoz. A közönség annyira megszereti, hogy szerződését később tavaszig meg kellett hosszabbítani. Bukaresti sikereire felfigyelt a pesti Nemzeti Színház, és egy próba-fellépés után lírai énekesnőjének szerződött. Bécsben és Varsóban is nagy sikerral szerepel, majd több magyarországi vidéki körút után 1860-ban újra a bukaresti közönség elé lép. A hálás közönség az elmúlt tizennégy év alatt se felejtette el, és kivételes ünnepléssel fogadta. Röplapokon román, magyar és német nyelvű verseket intéztek hozzá és terjesztettek a városban. Két év múlva, 1862-ben a bukaresti olasz operatársulat válságba kerül. Táviratilag hívják Hollósy Kornéliát, hogy a társulatot megmentse. Ő enged a hívásnak, és még egyszer elmegy Bukarestbe. Pár hétre tervezi szereplését, de a közönség szeretete olyan kítőró erővel nyilvánul meg iránta, hogy ismét több hónapig kell Bukarestben maradnia.

Másodszori bukaresti szereplése alkalmával Hollósy Kornélia a kolozsvári Dalszínház együttesével lépett fel, amely 1860 nyarán nagyszerű előadásokat tartott a bukaresti Nemzeti Színházban. A Dalszínház Havy Mihály igazgató és Káldy Gyula karmester vezetése mellett olyan erős együttessel lepte meg a bukaresti közönséget, amelynek művészi teljesítménye általános elismerést és bámolatot váltott ki. Az együttes a *Lammermoori Lucia*, *Trubadur*, *Mártha*, *Sevillai borbély*, *Rigoletto* bemutatásával remekelt, előadta Erkel *Hunyadi Lászlóját*, Császár György akkor divatos *Kunok* című darabját és Doppler *Ilkáját* is. Főbb erőssége Hollósyyn kívül Friedrichné, Pauly, Ormay, Füredi és Aranyvári Emilia primabalerina.

Dimitrie Ollánescu-Ascanio *Teatrul la români* című könyvében lelkes elismeréssel ír a kolozsvári Dalszínház bukaresti előadásairól, dicséri a kitünő együttest, a jól felkészült balettkart, a ragyogó ruhatárt és díszleteket, valamint a gördülékeny, művészi rendezést. Véleményét így összegezi: „A magyar társulat... előadásaival mély benyomást tett a bukarestiekre, akik a legutolsóig minden helyet elfoglaltak az előadások estéin.“ A *Revista Carpaților* hasábjain Nicolae Filimon hosszú cikkben értékeli az előadásokat, és egyebek közt ezt írja: „A magyarok megérdemelték azt a sikert, amelyben a román közönség részesítette őket, mert legjobbak voltak az összes vándortársulatok közül, amelyek eddig az országban megfordultak“ (*Revista Carpaților*, 1860. II. 130—147).

Erdélyben, mint említettük, a magyar vándortársulatok nemcsak román dalokat és táncokat vettek fel műsorukra, hanem román nyelvű színdarabokat is bemutattak. Farkas József aradi színész ennél messzebb ment. „Énekes Színházi Román Társaság“ néven román nyelvű színtársulatot szervezett, melynek tagjai főként hivatásos és műkedvelő román színészek voltak. Ezzel a társulattal 1847—48-ban körutazott Erdélyben. Lugoson, Szászvároson, Nagyszebenben, Fogarason és Brassóban szerepelt a társulat, amely öt román nyelvű színdarabot tűzött műsorára, köztük Vasile Alecsandri *Cuconu Iorgu la Sadagura* című darabját és Szigligeti Ede *Szökött katona* című, románra fordított népszínművét. A közönség rokonszenvét mutatja, hogy Farkas József román társulata Brassóban 12 előadást tartott.

Az első román színjátszó csoport, amely a Kárpátokat átlépte, és Bukarestből Erdélybe jött vendégszerepelni, Fanny Tardini híres román primadonna férjének, Vladicescunak a társulata volt. 1864-ben Brassóban a román gimnázium dísztermében tartottak előadásokat. Ekkorra már az 1852-ben megnyílt bukaresti Nemzeti Színház annyira megizmosodott, hogy művészi rajokat tudott kibocsátani Erdély felé is. Vladicescu társulatának Fanny Tardinin kívül Sachelari, Evolschi, Aleescuné, A. Lacea, Chiricescu, Romanescu és Dumitrescuné voltak az erősségei. A társulat a brassói közönség részéről olyan szívélyes fogadtatásban részesült, hogy 1864-ben megismételte látogatását.

A hatvanas és hetvenes években tehetséges színészekből álló társulatok jöttek azután Erdélybe. 1868-ban Pascaly társulata indult hosszabb körútra, s ezt 1871-ben megismételte. Pascalyon kívül a társulat főerőssége Matei Millo volt. A társulat gazdag műsorral érkezett, s körútja során 12 drámát, 13 komédiát adott elő. A színdarabokat az erősen nemzeti jellegű és különösen a nemzeti törekvéseket felcsillantó művekből válogatták össze. Pascalyék útiránya Nagyszeben — Lugos — Temesvár — Oravica — Arad — Nagyvárad — Szamosújvár — Balázsfalva — Naszód volt, de egyes nagyobb városokba több ízben is visszalátogattak. Ennek a körútnak külön érde-

kessége, hogy a társulat sűgőja Mihai Eminescu, aki valamilyen szerepben bizonyára fel is lépett. Legalábbis azt írták róla, hogy „színészi tehetségről is tanúságot tett“. Matei Millo később saját társulatával is többször megfordult Erdély nagyobb városaiban.

*

A népi zene vonalán már a korai évszázadokban kimutathatók a román—magyar kapcsolatok. Nemcsak a románokkal együttlakó magyarság, hanem annak urai is szívesen szórakoztak a temperamentumos és a magyar kádenciával hasonlóságot mutató román népdalokkal és táncokkal. De a műzenében a kétirányú áramlás, a sajátos körülmények miatt, csak a XIX. század derekán jelentkezhettek. 1833-ban alakult meg a román Filharmóniai Társaság Bukarestben, s ezzel a román zene új, virágzó korszaka nyílik meg. Megszervezik a zenekonzervatóriumot, amelynek vezetője Wachmann A. Johann, a budapesti születésű, de német származású hegedűs és zeneszerző lesz. Őt tekintik a nyugatról bevándorolt, első olyan zeneszerzőnek, aki román „nemzeti hangvételő“ zenedarabokat írt. Bőségesen buzgó zeneszerzői vénáját Eminescu a *Curierul de Iași* hasábjain így jellemezte: „Az idősebbik Wachmann azok közül a tehetséggel és életélményekkel megáldott zenészek közül való, akik valósággal az ujjukból rázzák ki az áriákat“ (az „idősebbik“ jelző megértéséhez tudni kell, hogy Wachmann A. Johann fia, Ede, szintén zeneszerző volt).

A korai román műzene rövidesen átjutott Erdélybe is azokkal a szindarabokkal, amelyeket egyrészt a magyar szintársulatok vagy román műkedvelők adtak elő, s később a bukaresti, hivatásos társulatok hoztak magukkal. Wachmann A. Johann nyitányokat, betéteket írt szindarabokhoz, de több darabot teljes zenével látott el, s ezek átkerültek Erdélybe, ahol a román nyelvű előadásokat nemcsak a románok, hanem magyarok is látogatták.

A román—magyar zenei kapcsolatok szempontjából nagy jelentőségű volt Liszt Ferenc romániai hangversenykörútja. Mint ismeretes, 1846 decemberében és 1847 januárjában Liszt három-három estén hangversenyzett Bukarestben és Iași-ban, ezek közül egy ízben Bibescu fejedelem meghívására a fejedelmi palotában és egy ízben Alecu Balș, moldvai fejedelmi kincstárnok iași-i palotájában. Szerepléseinek igazi és maradandó sikere nem az, hogy a román közönség is kimutatta már-már hódolat-számba menő becsülését iránta, hanem egyrészt az ő művészete is megtermékenyült a román népi zene dallamaitól, másrészt pedig irányt mutatott a román műzene tovább fejlődésére. Iași-i, harmadik hangversenyén román népzenei elemekből rögtönzött ráadást adott, s ezzel leírhatatlan sikert aratott. Ez a művészi epizód indította Octavian Beiu utra, hogy a következő megállapítást tegye: „Lisztnek ez a hangversenye a legfontosabb fejezetet nyitotta meg a román zenében. Megmutatta azt az irányt, amely felé haladva természetes módon új horizont nyílik meg a román zene számára: a népzénét mint az ihlet forrását“ (O. Beiu: *Franz Liszt în țara noastră*. Sibiu, 1931). A kölcsönhatás Liszt Ferencnek romániai utazását követő alkotásaiban mutatkozik meg, amelyekben fel-felcsillan a román zene dallamaira való visszaemlékezés. De megszületik a *Román Rapszódia* is, amelyet 40 évvel Liszt halála után Bartók Béla fedezett fel másolatban a weimari Liszt-múzeum egyik poros polcán. Ő hívta fel rá aztán Octavian Beiu figyelmét, aki sok kutatás után a bécsi Zenebarátok Társaságának levéltárában bukkant az eredeti példányra. Liszt a *Román Rapszódia* megírásakor a román népi zene motívumait használta fel, de úgy, hogy megőrizte a népdalok eredeti jellegét és nemzeti színezetét. A művet 1931. december 17-én Aurelia Cionca zongoraművész nő mutatta be először a bukaresti közönségnek nagy sikerrel az Ateneu-teremben.

Liszt Ferenc romániai hangversenyútjának egyik epizódja hosszú ideig volt vita tárgya a román zeneirodalomban. Arról volt szó, hogy találkozott-e egyáltalán, s ha igen, hol s mikor Vasile Alecsandruval és Barbu Lăutaruval, a híres népzeneésszel. A *Materiale de istorie și muzeografie* IV. kötetében dr. I. Weinberg így kezelt pontot tenni erre a vitára. Cáfolja a *La vie parisienne* 1847. november 28-i számában megjelent s ennek nyomán eddig elfogadott, romantikus leírást az Alecsandri mircești-i házában állítólag 1847 januárjában lejátszódott találkozóról, amelyen Barbu Lăutaru is jelen lett volna. Megállapítja, hogy Alecsandri — fentmaradt útlevelének bizonyossága szerint — abban az időpontban Elena Negruval éppen Palermóban tartózkodott, ahonnan csak 1847. május 18-án tért haza. Eszerint a vitatott találkozót csakis május utolsó napjaiban történhetett meg, amikor Liszt Ferenc Kijevből visszatérve másodszorra érkezett Iași-ba.

Valósággal viszonzása volt Liszt romániai hangversenyeinek Ludovic Wiest bukaresti hegedűművész budapesti szereplése. Ez a bécsi származású, tehetséges

hegedűs és zeneszerző 1838-ban telepedett le Bukarestben, ahonnan tizenöt évig ki se mozdult. Itt a konzervatórium hegedűszakjának vezetője volt. 1853 nyarán a pesti Vigadóban hangversenyezett. Liszt *Magyar Rapszódia*ja után *Potpourri Valaque* című saját szerzeményét adta elő, melyet a román népi zene elemeiből állított össze. Wiest olyan nagy sikert aratott, hogy hangversenyét néhány nap múlva meg kellett ismételnie.

Az 1860-as és 1870-es években több magyar hegedű- és gordonkaművész szerepelt a romániai városokban. Legkiemelkedőbb volt azonban Reményi Edének, az 1848-as szabadságharc híres hegedűsének 1867-ben lezajlott művészi körútja. Első ízben Bukarestben lép a közönség elé, majd Galacon és Brăilán hangversenyezik. Műsorát a klasszikus műveken kívül magyar dalokból és a román zene elemeiből felépített, saját szerzeményű fantáziából állította össze. Szereplését mindenütt óriási közönség- és sajtósiker kíséri. Vidékről visszatérve még egyszer fellépett Bukarestben egy jótékony célú előadáson, amelyen a bukaresti arisztokrácia több tagja, így Zoe Sturdza, Ioana Ghica hercegnő, Maria Crețulescu, valamint Matei Millo és Wachmann Ede is közreműködött. A Bukarestben élő magyarok is kinyilvánították szeretetüket a nagy művész iránt. Babérkoszorút nyújtottak át neki, és tiszteletére a Bukaresti Magyar Társulat helyiségében bankettel egybekötött bált rendeztek, amelyre több román előkelőséget is meghívtak. A bálon a magyar nők és férfiak kivétel nélkül nemzeti viseletben jelentek meg.

*

A tárgyalt időszakot illetően bizonyára még sok értékes adat vár feltárássra és elmondásra. Ezek az évtizedek a magyarság és a románság történelmében egyaránt sorsdöntő jelentőségűek voltak, a kölcsönös kulturális kapcsolatokban pedig az addig zárt ajtó szélesre tárását jelentették. Erdemes és érdekes munka tehát bárki számára a kutatásnak minden vonalon a legapróbb részletéig való folytatása, amely a mai feltételek között jóval könnyebb feladat, mint a múltban volt.

Árva Árpád

Aláírás egy fényképhez

1925. november 10-én Traian Grozăvescu (1895—1927)*, hazánk zenetörténetének egyik legnagyobb művészalakja, a világhírű tenorénekés rövid, de eredményekben gazdag pályafutása csúcán dr. Gyalui Farkas professzornak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatójának fényképet ajándékozott a következő ajánlással: „Igen kedves dr. Gyalui Farkas igazgató Uramnak, megemlékezésül őszinte tisztelettel, Traian Grozăvescu, Wien, 10 nov. 1925.” A fényképen a művész látható a *Pillangókisasszony* Pinkerton hadnagya szerepében, amelyben a kolozsvári Román Opera színpadán először lépett közönség elé.

A román énekes és a magyar professzor őszinte, igaz barátsága az 1921—1923-as években kezdődött, amikor Grozăvescu a fiatal kolozsvári Román Operában bemutatkozott, és első sikereit aratta. A Bukarest, Bécs, Prága, Berlin, Budapest, Osló, Salzburg és más nagy-

* Bővebb életrajzi adatok találhatóak Mira Demeter-Grozăvescu és I. Voledii Traian Grozăvescu című munkájában (*Editura muzicală, București, 1965*).

Igen kedves dr. Gyalui Farkas igazgató Uramnak
megemlékezésül őszinte tisztelettel
Traian Grozăvescu
Wien, 10 nov. 1925.

városok színpadain kivívott nemzetközi elismerés után sem felejtette vagy hanyagolta el Grozăvescu az indulás éveiben kötött szoros baráti kapcsolatokat, s ez bizonyítja becsületességét, a nagy emberekre jellemző intelligenciáját és mély emberi együttérzését.

Traian Grozăvescu 75 évvel ezelőtt született Lugoson, e gazdag múlttal és zenei hagyományokkal rendelkező bányai városkában. Itt a románok mellett magyarok és németek is laktak, akik együtt dolgoztak és együtt ápolták a dal, a zene szeretetét.

A román—magyar—német közös hagyományok ápolása a múlt század vége táján is folytatódott, amikor a *Reuniunea română de cântări* mellett a *Lugosi magyar dal- és énekegyetel* s a *Lugoscher Gesang- und Musikverein* is működött. A magyar egyetnek különböző nemzeti-ségű tagokból álló vegyeskórusa volt, amely az osztrák—magyar dualizmus éveiben nagymértékben hozzájárult Lugos és környéke román és magyar lakosainak közeledéséhez. Ebben a dalárdában énekel Grozăvescuval együtt Kálmán Oszkár, Traian gyerekkori barátja, aki később a budapesti Opera neves basszus-énekese lett, Balogh Ferenc, Grozăvescunak ugyancsak gyerekkori barátja s később partnere a kolozsvári Román Opera színpadán, Halmay Tibor magyar tenor-énekese, Elena Boeriu és mások.

A Lugoson töltött gyermekkor éveiben Traian első és legjobb barátja Nagy Pista, az iskolaszolga fia volt. Később, sok évvel a román énekes halála után, a családi ház kertjében elásott, rozsdás badogdobozt találtak. A doboz írást tartalmazott, amely naiv fogalmazásban pecsételte meg két gyermek tiszta barátságát: „Kereszttestvérek vagyunk és megátkozzuk azt, aki ezt a papírt megtalálja és eldobja. Az írás soha el nem múló barátságunk jelképe. — Nagy Pista és Grozăvescu Traian.”

Grozăvescuból, a hű hazafiból, aki büszke volt népére, melyhez lényének minden szála fűzte, hiányoztak a sovén előítéletek, s rövid élete folyamán nemeslelkűségének számtalan bizonyítékát adta. A művészi karrier tövises útján első segítőtársa Ion Vidu, a kiváló pedagógus és karmester, valamint a nagy zenei műveltségű dr. Willer József volt; ez utóbbi 1908-ban telepedett le Lugoson, s rövid idő alatt megtanulta a román nyelvet, hogy könnyebben oktathassa a fiatal lugosi tehetségeket.

Budapesti egyetemi tanulmányai idején Traian Grozăvescu a jogi kar előadásain kívül a Konzervatórium hallgatója is volt,

s itt sok barátságot kötött magyar, német, cseh és szerb diáktársakkal. Az első világháború vége felé az ifjút besorozták az osztrák—magyar hadseregbe, s tüzérialhadnagyként az olasz frontra küldik, amikor pedig az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlik, Budapesten belekerül a polgári demokratikus forradalom, majd a magyar proletárforradalom történelmi eseményeinek forgatagába.

A budapesti Zeneakadémia 1918—1919-es évkönyvének 34. lapján azt olvashatjuk, hogy Traian Grozăvescu beiratkozott a második évfolyamra, Schick tanár osztályába, és ösztöndíjat is kapott. A proletárforradalom leverése után a román diákok százaival együtt Grozăvescunak is el kellett hagynia a horthysta Magyarországot, s visszatérnie hazájába, de ezt megelőzően írást szerzett, amelyben Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán, a budapesti Zeneakadémia vezetői igazolták, hogy Traian Grozăvescu az ének-osztály hallgatója volt, s rendszeresen látogatta az előadásokat.

Bécsi korszaka idején, művészi pályafutása csúcsára érve, a Királyi Opera hivatalos meghívottjaként újra járt Budapesten, bár egyesek nem tudták neki megbocsátani, hogy a forradalommal szimpatizált, s ő — az idegen — nem volt hajlandó elhagyni annak idején a vörösek fővárosát.

S éppen e nemes érzések hatására fogadta el 1926. május 1-én, a munka nemzetközi napján, a budapesti munkásszakszervezetek meghívását, hogy a *Bohémek Városi Színház*-beli előadásának Rodolfjaként Ader Rose oldalán és Ábrányi Emil karnagy vezetésével a lelkes munkás- és diákközönség előtt fellépjen. Ennek az estnek forró sikerére emlékezve, a fiatal román művész így ír egyik leveleiben: „Színpadi játékom talán soha nem volt olyan természetes, mint azon az estén... Általában mindig úgy érzem, hogy Rodolfó és én egyetlen lényben egyesülünk, de ez alkalommal igazabb bohém voltam, mint bármikor, egyike a Quartier Latin szegény, de mégis boldog diákezeinek. És talán, nem is talán, hanem bizonyosan, nagyban hozzájárult ehhez az izgalom és lelkesedés, amelyet május elsőjének napján minden alkalommal érezek.”

Traian Grozăvescu mindig szeretettel gondolt Kolozsvárra és lakosaira. Amikor alkalom adódott, ezt hangoztatta: „Bécsben vagyok, ott élek, de lelkem Kolozsvárt maradt.” S minden alkalmat megragadott arra, hogy Kolozsvárra jöjjön s fellépjen a helyi Román Opera

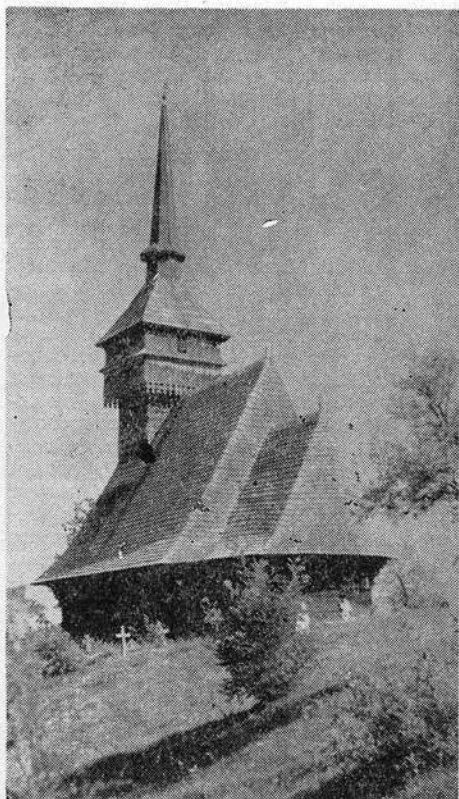
vagy a Magyar Színház színpadán, szeretett közönsége előtt.

A fiatal román művészt az országban és a határokon túl is szerették mindazok, akik ismerték egyenes jellemét, jólelkűségét, segítőkészségét, kedves, baráti modorát. Testvérének, Olgának írt egyik levelében a következő szavai figyelmet érdemelnek: „Kérted, áruljam el a »titkot«, miért ragaszkodnak hozzám, és barátkoznak velem mindazok, akik megismernek. Tudd meg, hogy ennek okát én sem ismerem pontosan, de feltételezem, hogy egyetlen magyarázata ez lehet: nagyon szeretem az embereket... Általában

mindenkit... Mert mindenki először a jó, pozitív vonásokat látom meg. Miért is nézném a hibákat? Hogy ők is észrevegyék az enyéimet? Mindnyájunknak megvan a magunk jó és rossz oldala. De ha rossz szokásainkon úrrá leszünk s a jókat hagyjuk felülkerekedni, mi is szembé válunk...“

Az itt közölt fénykép alá írt szöveg ismételtén bizonyítja annak a nagy román művésznek az emelkedett gondolkozását, akinek ez év őszén ünnepeljük születése háromnegyed százados évfordulóját.

Gheorghe I. Bodea

*A biharfenyvesi román fatemplom
(Kabay Béla felvétele)*